

KENET V. HARL

STEPSKA CARSTVA

Istorija nomadskih plemena
koja su oblikovala civilizaciju

Prevela
Tatjana Bižić

■ Laguna ■

Naslov originala

Kenneth Harl

EMPIRES OF THE STEPPES

Copyright © 2023 by Kenneth Harl

Translation copyright © 2025 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Mojoj ženi Semi, uvek punoj strpljenja i ljubavi.
Canim, seni seviyorum sonsuz çünkü evet dedin.*

Sadržaj

Predgovor	9
Prolog: Atila na putu ka Rimu	13
1. Naseljavanje evroazijskih stepa	22
2. Opstanak u evroazijskim stepama	47
3. Skiti i persijski car	72
4. Aleksandar Veliki: zid protiv Goga i Magoga	87
5. Čanju Modu i Kineski zid	99
6. Rat Sjongnua i kineskih careva	114
7. Sinovi neba i Put svile	131
8. Parćani, nomadi neprijatelji Rimskog carstva.	146
9. Naslednici Sjongnua: Severna dinastija Vej	163
10. Heftaliti: Huni u Iranu.	178
11. Huni, saveznici i neprijatelji Rima	192
12. Atila Bič Božji.	209

13. Atilini naslednici i Novi Rim	226
14. Turkijski kagani i carevi iz dinastije Tang	247
15. Turkijci i Kalifat	269
16. Turci Seldžuci i njihov sultanat.	285
17. Legenda o prezviteru Jovanu i kitajskim gurkanima . .	304
18. Od Temudžina do Džingis-kana	323
19. Džingis-kan, osvajač sveta.	341
20. Batu-kan i Đavolji konjanici	363
21. Mongolska pljačka Bagdada.	382
22. Kublaj-kan i ujedinjenje Kine.	397
23. Papski izaslanici, misionari i Marko Polo	422
24. Tamerlan, knez uništenja	449
Epilog: Nomadi osvajači: dostignuća i nasleđe	474
Rečnik.	479
Napomene	493
Bibliografija.	493

Predgovor

Pre deset godina prihvatio sam da snimim jedan kurs za *Grejt korsis* (*Great Courses* ranije *Teaching Company*) o nomadskim narodima iz evroazijskih stepa. Bilo je to na traženje mnogih klijenata koji su želeli kurs o Putu svile. Od tada se on i na DVD-ju i u striming formatu, pokazao kao izuzetno popularan. Zahvalnost, međutim, dugujem književnom agentu Adamu Gontletu, koji mi je predložio da napišem veliku priču o nomadima iz evroazijskih stepa i o njihovom velikom doprinosu ovom svetu u kome mi živimo.

Bilo je to u pravi čas, jer smo moja žena i ja, s obzirom na naše godine i zdravstveno stanje, bili primorani na izolaciju za vreme pandemije izazvane virusom kovid 19 2020–2021. godine. Morao sam i da otkážem planove za studijski boravak u inostranstvu, gde je trebalo da radim na kolekcijama kovanog novca i u numizmatičkim institutima. Oni kojima je poznat moj istoričarski rad znaju da se bavim novcem i ekonomskom istorijom rimskog sveta. Umesto toga sam se posvetio pisanju uzbudljive priče koja pokriva četiri i po hiljade godina, od prvih stepskih nomada, koji su pripitomili konje i naučili kako da žive od beskrajnih travnatih prostranstava Evroazije pa do

Tamerlana (1370–1405), kneza uništenja, poslednjeg osvajača koji je svoje carstvo zasnovao na nepobedivim konjanicima lukonošama. Odlučio sam da knjigu zaključim Tamerlanovom smrću. Za manje od dva pokolenja posle toga jedna revolucija u svetu vojske i rata donela je ručno vatreno oružje i zauvek okončala premoć jahača s lukom u ruci. Istovremeno su evropska prekookeanska otkrića pretvorila okeane u magistralne puteve nove svetske ekonomije, koji su zamenili karavanske puteve svile preko evroazijskih stepa. U naredna dva veka stepski nomadi su postojano gubili prelomnu ulogu u istoriji.

Priznajem da sam uveliko prekoračio granice svog profesionalnog obrazovanja istoričara specijalizovanog za klasični stari vek, posvećenog velikim književnim delima Grčke i Rima. Ipak, priča o narodima iz evroazijskih stepa fascinirala me je od dečaštva, kada sam prvi put čitao o spektakularnim poduhvatima Atila i njegovih Huna i Džingis-kana. Dok sam dovršavao ovu knjigu, s uzbuđenjem sam čitao prve izveštaje o tome da su arheolozi možda pronašli Džingis-kanov grob. Ako je tako, to otkriće će biti slavljeno kao najveći arheološki podvig XXI veka. taj izveštaj je takođe otrežnjujuće podsećanje na to da bi buduća otkrića na polju komparativne lingvistike, arheologije i analize DNK mogla da izmene ponešto od onoga što sam napisao. Nadam se, ipak, da čitaocu predstavljam uzbudljivu i verodostojnu pripovest o ovim izuzetnim narodima, pripovest koja će izdržati probu vremena.

Pretvarajući beleške za predavanja u knjigu, morao sam da ovladam novim znanjima, prikupljanim duže od deceniju. Morao sam takođe na drugačiji način da osmislim kako ću predstaviti priču i gde ću staviti naglaske. Zato sam napisao nova poglavlja o malo poznatim narodima: Kušanima, Žužanima, Severnim Vejima, Heftalitima ili Belim Hunima i Karakitajcima. Nadugačko sam se pozabavio legendom o prezviteru Jovanu, koja je zaokupljala maštu srednjovekovnih Evropljana, navodeći ih na pogrešna shvatanja o Mongolima. U jednom

drugom poglavlju pristupio sam pričama o putnicima Đovaniju da Planu Karpiniju, Vilemu van Rubruku i Marku Polu, koji su se vratili s mongolskog dvora sa novim saznanjima i obaveštenjima, zauvek razbijajući naširoko rasprostranjene pogrešne pojmove o evroazijskim nomadima i na kraju podstakavši evropska istraživačka putovanja do Kublaj-kanovog Kitaja. Pre svega, stekao sam novo poštovanje prema genijalnosti Kublaj-kana, vladara koji je, od svih u XIII veku, ostavio najdalekosežnije posledice i ujedinio, a ne naprosto osvojio Kinu. Težio sam da u svakom poglavlju obrazložim uticaj svakog od ovih pojedinačnih naroda na njihov svet i značaj nasleđa koje su za sobom ostavili po naš današnji svet.

Dužnik sam mnogim stručnjacima za arapski, persijski, sanskrt, kineski i ruski jezik i književnost, čija sam dela konsultovao. Moja knjiga počiva na njihovim združenim proučavanjima i uvidima. U antičkom, vizantijskom i srednjovekovnom zapadnom svetu ja sam kod svoje kuće, i tu sam davao vlastita tumačenja događaja. Nešto kasnije u životu stekao sam znanja i o turskom svetu radeći dvadeset pet godina na arheološkim iskopavanjima u Turskoj. Što je još važnije, tamo sam se i oženio svojom ženom Semom, turskom državljanicom, i za osam godina braka naučio sam više o Turskoj i turskom društvu nego za prethodnih dvadeset pet godina akademskih istraživanja na institutima, u muzejima i na iskopinama.

Dugujem zahvalnost mnogima koji su mi pomagali i hrabрили me da istrajem u ovom ambicioznom projektu, pre svih svojoj ženi Semi, čije su mi strpljenje, ljubav i bodrenje omogućili da završim ovu knjigu. Još jednom ponavljam koliko neprocenjivo mnogo dugujem Adamu Gontletu. Moj urednik Piter Džozef i čitavo osoblje Hanover skver presa uradili su izvanredan posao pretvarajući moj rukopis u odštampanu knjigu. Svima sam im zahvalan na strpljenju i trudu. Među mojim prijateljima i kolegama izdavam Džejsona Dejvida Sančeza, koji je verziran i u klasičnom i u savremenom kineskom i nezavisan je proučavalac

Putava svile i usvajanja budizma u Kini. Džejson je iščitao moja poglavlja o Kini i pružio mi ispravke, bibliografiju i zapažanja. Moj kolega sa studija i prijatelj Stefan Rulakis i Džejson su mi takođe bili neumorni saputnici uzduž i popreko Anadolije u potrazi za poprištima bitaka, arheološkim ostacima i putevima iz rimskog i vizantijskog doba. Zahvaljujem i svom prijatelju i kolegi Tomasu Martinu s Koledža Svetog krsta, poštovaocu kineske civilizacije čije je uže stručno polje klasična antika kao i moje. Tom je recenzirao ne samo moja poglavlja o antičkom svetu nego i poglavlja o kineskom carstvu pod dinastijama Ćin i Han. Moram da zahvalim i mojim kolegama profesoru Semjuelu Rejmeru na pomoći što se tiče kineske istorije, a Brajanu Demaru ruske istorije. Naročito cenim mog dragog prijatelja i kolegu profesora Majkla Kućinskog, koji je tekst iščitao sa stilističke tačke gledišta. Na kraju, moram da kažem hvala i mom kolegi sa studija i prijatelju Patriku Vizardu, čija mi je pomoć bila neprocenjiva dok sam učio kako da se služim naučnim izvorima s interneta. Svi su oni dali značajan doprinos ovoj knjizi, a sve eventualne preostale greške su moje i samo moje.

Prolog

Atila na putu ka Rimu

Atila vođ Huna, Bič Božji i najsmrtonosniji neprijatelj Rima još od Hanibala Barke, stuštio se 452. godine na Italiju da se osveti posle žestoke, ali nerešene bitke vođene prethodne godine u rimskoj Galiji, na Katalaunskim poljima. Ovog puta je bio čvrsto odlučio da osvoji Večni grad, prestonicu Rimskog carstva i hrišćanskog sveta. Rim je čak i u to vreme još čuvao svoj sjaj i lik prestonice celog Sredozemlja, iako se strašljivi car Valentinijan III povukao da obitava u Raveni, skromnom, sanjivom gradiću koji su štitile malarične močvare i koji je imao pristup moru.^{1*} Valentinijanov suvladar Markijan takođe je priznavao starešinstva nad svojom vlastitom stolicom Konstantinopoljem, Novim Rimom, sedištem carske vlasti na

* Kako bi ova knjiga bila dostupnija i prikladna za čitanje, odlučili smo se da ne unesemo bibliografiju i beleške u samu knjigu. Brojevi u tekstu označavaju napomene, koje sadrže spisak korišćene literature. Sve autorove fusnote, kao i fusnote prevodioca nalaze se u knjizi i obeležene su zvezdicama. Fajl sa napomenama nalazi se na internet adresi https://laguna.rs/file/STEPSKA_CARSTVAnapomene.pdf. Nazivi knjiga i imena autora dati su u originalu i u elektronskoj formi radi lakše pretrage na internetu. Nadamo se da će se čitaoci saglasiti da je ovo rešenje najprihvatljivije..

Istoku. Za Atilu je Rim bio trofej nad trofejima. Još važnije je, međutim, bilo to što bi Rim dao legitimitet varvarskom nomadskom osvajaču i doneo mu osvetu za uvredu koju je pretrpeo dve godine ranije, kada su Valentinijan III i njegov dvor odbili da daju Atili za ženu carevu sestru Honoriju.² Atila bi dobio svoju nevestu, pa konačno i vladarsko pravo kao staratelj (*parens Augusti*) njihove dece. Takav jedan brak bi možda za posledicu imao obnovu rimske moći u rukama nomada osvajača, koji carstvom ne bi mogao da vlada iz sedla, nego bi to morao da sprovodi preko velikodostojnika Rimskog carstva.

Time što je njegova prosidba odbijena, Atili je uskraćeno priznanje koje je očekivao od Rima kao nezamenjivi saveznik i gospodar ili, da se poslužimo docnijim jezikom stepa, kan varvarskog sveta od Dunava pa do Volge. Njegovi preci, vazali ili izdanci Sjongnua (Huna prema starokineskom izgovoru), vekovima su održavali diplomatske kontakte i sa svojim gospodarem nomadom, nebeskim kanom, i s kineskim carem koji je koji je vladao voljom nebeskom.³ Kad god bi neki harizmatični osvajač iz evroazijskih stepa ispeo do vrhunca moći, car naroda Han bi priznao najnovijeg pobednika iz ratobornih plemena konjanika lukonoša. Kanovi su očekivali dolazak kineskih izaslanika, koji su donosili skupocene darove, svilu, carska velikodostojnička zvanja i dovodili kineske princeze za neveste. Sa stanovišta kineskog dvora, ta izaslanstva su nosila „pet mama“, u suštini subvencije čija je svrha bila da kana preobrate iz neprijatelja u saveznika.⁴ S kanove tačke gledišta, izaslanici su donosili danak da uveličaju slavu njegovog dvora i obaspu ga skupim darovima, koje će on razdeliti nižim plemenskim kanovima da bi ih vezao odanošću prema sebi. Svaki veliki kan vladao je jednim savezom „unutrašnjih“ i „spoljašnjih“ plemena, obavezanih da služe u njegovoj vojsci. Neuporedivo manje moćni kanovi nego što je bio Atila čak su zauzeli severne kineske zemlje i sami vladali u stilu kineskih careva i nastupali kao pokrovitelji budizma da bi očuvali svoju legitimnost u očima

svojih podanika iz naroda Han.⁵ Kada je 450. godine carica Honorija poslala svoj pečatni prsten i poruku moleći Atilu za pomoć, on to nije mogao da protumači nikako drugačije nego kao bračnu ponudu s rimskog carskog dvora.⁶ Rimske princeze se, međutim, za razliku od kineskih, nisu udavale za varvarske, neznabožačke vladare. Tako je Atila zaratio na Zapadno Rimsko carstvo ne samo radi pljačke i odvođenja robova nego i da bi ozakonio svoje pravo da bude najveći evropski vladar i čuvar i staratelj Rimskog carstva.

U proleće 452. godine Atila je otpočeo svoj drugi pohod protiv Zapadnog rimskog carstva prešavši Julijske Alpe s ogromnom hordom saveznika sazvanih između germanskih plemena iz srednje Evrope i nomadskih plemena iz crnomorsko-kaspijskih (južnoruskih) stepa. Rimski autori su preuveličavali brojnost Atiline vojske, navodeći da su je činile na stotine hiljada ratnika.⁷ Bila je to najveća varvarska vojska koja je ikada do tada napala Italiju. Hunski konjanici lukonoše ulivali su strah i trepet kao nepobedivi ratnici, koji su menjajući konje mogli da brzo da prejašu ogromna rastojanja i istrpe i najgore vremenske uslove. Njihovi izdržljivi konji bili su podjednaka takva sila, sposobni da pronađu ispašu čak i pod snegom za vreme zimskih pohoda. Huni su, međutim, činili samo deo Atiline vojske, jer su nastanjivali travnate ravnice istočne Mađarske i Transilvanije (bivše rimske provincije Panoniju i Dakiju) gotovo već dva pokolenja. Atila je takođe pozvao svoje vazale među srodnim nomadskim plemenima na istoku, u južnoruskim stepama, i istočnim germanskim plemenima iz srednje Evrope: Ostrogote, Gepide i Herule. Pesnici među Atilinim podanicima Germanima već su ga slavili kao najvećeg ratnika svih vremena, pa je pod raznim varijantama svog imena, kao što je nordijsko Atli ili srednjovisokonemačko Ecel, ostao da živi kao junak severnjačkih naroda koji su živeli na tlu današnje Nemačke, Engleske i Skandinavije.⁸ Konačno, Atila je vrbovao i rimske dezertere, zarobljenike i otpadnike,

koji su mu služili kao inženjerija, tako da je mogao da osvaja i gradove opasane zidinama. Kao i svi drugi nomadski osvajači, i on je cenio umeća umešnih graditelja i zanatlija suparničkih sedelačkih carstava s birokratskim strukturama vlasti.

U proleće i rano leto 452. godine Atila je s vojskom prošao kroz severoistočnu Italiju, ne naišavši na mnogo otpora. Žitelji Akvileje, strateških vrata Italije, izašli su na svoje zidine i dugo se opirali Atili. Ta ponosna latinska kolonija nikada nije bila osvojena. Car Maksimin Tračanin (235–238) izgubio je presto i glavu zbog toga što nije uspeo da osvoji Akvileju.⁹ Atila je, međutim, nadahnut znamenjem – rodama koje su bežale iz svojih gnezda na krovovima grada osuđenog na propast – ulio svojim ljudima dovoljno žara na juriš osvoje i poharaju grad.¹⁰ I drugi gradovi Veneta padali su jedan za drugim: Konkordija, Altinum, Patavija (Padova), Vicetija (Vičenca), Verona, Briksija (Breša), Bergamo, Ticinum (Tičino), Mediolanum (Milano). Posle pada su većinom nemilosrdno opljačkani i popaljeni. Ticinum i Mediolanum su, iz nepoznatih razloga, pošteđeni. Preživeli i izbeglice su se slivali ka obalama i lagunama Jadranskog mora, gde će njihovi potomci osnovati Veneciju. U nekađšnjoj carskoj prestonici Mediolanumu Atila je naredio da se preko freske na jednom zidu dvorca na kojoj Teodosije I prima pokorene varvare naslika Atila kako prima dva pokorena cara, Valentinijana III i Markijana, kako mu prinose danak.¹¹ Ta anegdota, koja najverovatnije potiče od uglađenog diplomate i istoričara Priska iz Panija, mnogo govori o Atilinim ciljevima i o tome kako je on sam zamišljao sebe. Stremio je potpunoj vladavini, isto kao i drugi nomadi osvajači pre i posle njega. Za Rimljane je Atila bio prvi od njih, ali su se kineski carevi borili, spletkarili i nastojali da se dodvore takvim osvajačima gotovo sedam vekova. Narednih sedam vekova posle Atila nastaviće iz evroazijskih stepa da kuljaju jedan za drugim predvodnici na čelu nepobedivih konjanika s lukom u rukama, preteći srednjovekovnoj hrišćanskoj Evropi. Kao i svi ti osvajači, i Atila je,

pošto je skovao savez nomadskih plemena, nastojao da ovlada izvorima bogatstva susednih civilizacija, koje su razvile pismo, poljoprivredu, gradove i trgovinu. Nijedno društvo nomadskih pastira iz evroazijskih stepa nije moglo da napreduje bez trgovine sa zemljoradnicima i žiteljima gradova u okrilju velikih civilizacija – kineske, indijske, bliskoistočne i evropske.

U leto 452. godine po svemu je izgledalo da je Atila na putu da u tome i uspe. Njegova vojska je prodrla do reke Mincio, pritoke Poa, u blizine Mantove, oko sto trideset kilometara od Mediolanuma. Odatle je Atila mogao da pređe Po, obezbedi planinske prelaze kroz Apenine i stigne Flaminijevim putem niz Tibar do Rima. Njegovi dvorani i savetnici su ga upozoravali da je gotski vladar Alarih, daleko manja sila od Atila, opljačkao jedno pokolenje ranije Večni grad i odveo zarobljenike iz njega, ali ga je ubrzo snašla smrt – zlo znamenje za one koji se drznu da izazivaju gnev hrišćanskog Boga. Atilina vojska je, međutim, sasvim izvesno mogla da osvoji grad. Hunski poglavar je imao nameru da vlada rimskim svetom, s caricom Rimljankom pored sebe, dok su Alariha vodili osujećenost i potreba da nametne caru Honoriju, koji tome nije bio sklon, da mu dodeli zvanje vrhovnog vojskovođe (*magister militum*), a njegovom narodu da zemlju. U leto 452. put ka Rimu ležao je otvoren pred Atilom.

Flavije Ecije, rimski *magister militum* koji je vodio glavnu reč na dvoru u Raveni, zatečen je nespreman za Atilinu najezdu na Italiju.¹² Valentinijan III je ostao u svojoj prestonici Raveni, zaštićenom njenim malaričnim lagunama, i zadržao je deset hiljada vojnika koje mu je poslao njegov cenjeni suvladar Markijan kao pojačanje zapadnoj rimskoj vojsci.¹³ Ecije je tri decenije održavao rimsku moć na Zapadu zahvaljujući savezu s Atilom, čiji su konjanici strelci terorom primorali germanske federate (*foederati*) naseljene na carskim zemljama u Galiji – Vizigote, Burgunde, Alane i Franke – na odano ispunjavanje obaveza. Te 452, međutim, Ecije nije imao dovoljno vojnika

da brani Italiju, jer sada Germani federati, životno važni Rimu, koji su se prethodne godine borili protiv Huna braneći svoje nove zavičaje u Galiji, nisu bili zainteresovani da se suprotstave Atili i ostajali su na severnoj strani Alpa. Rimski vojskovođa je bio nemoćan da spreči Atilino nastupanje ka Rimu.

Ecije nije imao izbora sem da pregovara oko uslova koje Atila bude bio spreman da mu ponudi. Krajem leta je izaslanstvo predvođeno trojicom najistaknutijih rimskih patricija prispelo u Atilin vojni logor na obalama Mincija.¹⁴ Bili su to Memije Emilije Trigecije, bivši prefekt Rima i izaslanik koji je svojim potpisom predao rimske provincije u Africi Vandalima, Genadije Avijen, konzul od 450. godine, čija je loza vodila korene od davnina, ali mu sposobnosti nisu daleko dopirale, i član izaslanstva koji je ulivao najviše poštovanja: papa Lav I Veliki, besprekorni branilac pravoverja, koji je definisao teologiju zapadne crkve. O tom susretu nam nije sačuvano nijedno svedočenje iz tog doba, ali je to legenda gotovo smesta nadoknadila svojim odgovorima. Autoritativni pontifeks je posredstvom tumača upozorio Atilu da dovodi u opasnost svoju besmrtnu dušu nasrćući na sveti grad apostola Petra i Pavla. Rafael je po narudžbi pape Lava X prikazao taj trenutak na veličanstvenoj fresci izrađenoj 1512–1514. godine u Apostolskoj palati u Vatikanu. Rafael je poslušno naslikao Lava Velikog s likom svog pape Lava. Freska i legenda prikazuju susret crkvenog poglavara sa osvajačem kao simboličnu pobedu civilizacije nad varvarstvom.

Istorijska stvarnost je bila mnogo prizemnija i mnogo urgentnija. Kada su izaslanici stigli do njegovih šatora, Atila se već borio s pomanjkanjem hrane za svoje ljude i konje, jer je Italijom već drugu godinu harala glad. Uz pretnju od umiranja od gladi pojavili su se i prvi znaci kuge.¹⁵ Hunska vojska je poharala i opljačkala severoistočnu Italiju, a Atila je izgubio dragoceno vreme u opsadi Akvileje. Do Rima bi stigao tek u jesen. Grad bi osvojio, ali bi izložio svoju vojsku oskudici i zarazama.

Osim toga, Atila je saznao da Zapadnom carstvu u pomoć stiže istočna vojska, koja je, pod zapovedništvom još jednog Ecija, vojskovođe cara Markijana, napala njegove dunavske granice.¹⁶ Povlačenje bi bilo mudar potez. Uslovi o kojima se pregovaralo za vreme sudbonosnog susreta nikada nisu javno saopšteni, ali Atila je dokazao da može Italiji da nanese udarac kad god mu se prohte, a ako bi pregovori propali, mogao je uvek da se vrati da zatraži svoju nevestu, caricu Honoriju. Hunska vojska se povukla naglo kao što je i upala u Italiju. Vrativši se u svoju prestonicu Akvinkum (Budimpeštu) u gornjem toku Dunava, Atila je nameravao da sledeće godine pođe u novi pohod, pre svega protiv prkosnog cara Istočnog rimskog carstva, koji je odbio da mu isporuči obećani danak. Bič Božji se, međutim, nikada više neće otisnuti na put ni ka Rimu ni ka Novom Rimu. U zimu 452–453. godine Atila se isuviše prepustio piću na svadbi sa svojom najnovijom nevestom, lepoticom Ildiko¹⁷ i sručio se obeznanjen u njihovu svadbenu postelju. Neki krvni sud mu je pukao i hunski vođa se udavio u vlastitoj krvi. Ubrzo posle njegove nedostojanstvene smrti Hunsko carstvo se raspalo, jer su se njegovi sinovi zavadili oko nasleđstva, a vazalna plemena se pobunila. Već 454. su Heruli i Gepidi, potpomognuti zlatom cara Markijana, pregazili na obalama reke Nedao* hunsku vojsku i raspršili Atilino carstvo.¹⁸

Osvajačka karijera Atila vođe Huna, obesmrćena u srednjovekovnoj epskoj poeziji, romanima naših savremenika i klasičnim filmovima, možda je poznata šire nego osvajački put ijednog drugo varvarskog poglavice iz evroazijskih stepa, s izuzetkom Džingis-kana. Često su povlačene paralele između Atila, Džingis-kana, Džingisovih unuka Batua, Hulgua i Kublaj-kana i Tamerlana – Kneza Razaranja, koji je išao

* Pretpostavlja se da je Nedao neka od pritoka Save, ali nije tačno utvrđeno koja. Ima i naučnika koji smatraju da je reč o nekoj rečici između Tise i Karpata. (Prim. prev.)

Džingisovim stopama, mada je sedam vekova ranije Čanju Modu (209–174. p. n. e.), još jedan osvajač varvarin iz evroazijskih stepa, isto tako egzistencijalno ugrozio Kinesko carstvo.¹⁹ Istoričari danas raspravljaju o ulozu koju je svaki od tih varvarskih osvajača odigrao u oblikovanju evroazijske istorije. Sam Atila je bio podvrgnut tumačenjima koja su ga prikazivala u čitavom rasponu od odvrnutog saveznika koji je nervirao Rim i iskoristio pogodan trenutak da nasrne, pa do osvajača s veličanstvenom strategijom i vizijom o sopstvenom carstvu. Ova knjiga teži da prikaže povest nomadskih varvarskih naroda i njihovih carstava od najranijih vremena pa do Tamerlana (1370–1405), jer sva su ona imala uticaja na velike civilizacije – kinesku, indijsku, bliskoistočnu i evropsku. Retko nam se kad ti narodi obraćaju vlastitim rečima. Prečesto zavisimo od opisa njihovih neprijatelja ili žrtava. Prvi živopisni prikaz Skita, nomada iz južnoruskih stepa, daje nam grčki istoričar Herodot (oko 495–425. p. n. e.).²⁰ Rimski istoričar Amijan Marcelin, paganin koji je svoja dela stvarao pod carevima hrišćanima, prikazuje sličnu predstavu Huna u vreme kada prvi put prodiru u Evropu.²¹ Oba ova autora su kritikovana jer su pribegavali stereotipima, uz mešavinu straha i prezira prema ovim varvarima. Isto tako i kineski i muslimanski autori često ispoljavaju sličnu radoznalost i prezir. Žang Ćijen, izaslanik carstva Han, grozio se običaja Sjongnua severno od Kineskog zida 129–119. p. n. e., a arapskog geografa Ahmeda ibn Fadlana su 921/2. n. e. prenerazili običaji turkijskog plemena Bugara u donjem toku Volge, čak i ako su ovi tad već bili prešli u islam.²² Uprkos predrasudama, ovi autori su ono o čemu su pisali videli svojim očima ili čuli od svedoka iz prve ruke. Otuda se ono što su zapisali mora trezveno prosuđivati uz poređenje s dokazima koje su pribavili arheolozi, filolozi, biolozi koji se bave istorijskom genetikom i antropolozi. Postoji i jedan broj slučajeva kada varvari sami govore u svoje ime, kao što je zapis na steli u Orhonskoj dolini (u današnjoj Mongoliji). Tim zapisom Bilge

(717–734), kagan Gekturkijaca, ili Plavih Turkijaca, upozorava svoje saplemenike da se paze da ih ne zavedu uživanja koja nudi kineska civilizacija.²³ Džingis-kan nam je najbolje poznat s vernog portreta izrađenog po Kublaj-kanovoj narudžbini i iz takozvane *Tajne istorije Mongola*, kineske redakcije mongolskog originala sačinjenog pod vladavinom Džingis-kanovog sina Ogataja.²⁴ Cilj mi je da, služeći se ovim izvorima, ispričam priču o ovim varvarskim osvajačima i carstvima koja su osnivali iz njihove perspektive i tako oživim pred očima čitaoca njih i njihov svet, i promene koje su oni u taj svet unosili.

1

Naseljavanje evroazijskih stepa

Ser Aurel Stejn, neumorni britanski lingvista, arheolog i istraživač predvodio je između 1900. i 1930. godine četiri ekspedicije u centralnu Aziju.¹ Tu je, u pokopanim karavanskim gradovima i pećinama Kizil u Tarimskoj kotlini, pronašao riznicu budističkih i manihejskih dokumenata iz razdoblja između IV i VIII veka, i izvanredno dobro očuvane mumije, zahvaljujući suvim klimatskim uslovima. Ti dokumenti su u velikoj meri rasvetlili i duhovni i trgovački svet Puta svile. Napisani su na nekoliko jezika, raznim pismima, na raznim materijalima. Među jezicima su sanskrt, prakrit ili pali jezik, hotanosakski (jedan od istočnoiranskih dijalekata), sogdijski (takođe istočnoiranski dijalekat, koji je bio lingva franka Puta svile), tibetski, tangutski, kineski i ranije nepoznata jezička porodica koja je dobila ime toharski jezici. Takozvane tarimske mumije, koje vode poreklo iz razdoblja između 2000. i 300. p. n. e., razvejale su pređašnje pojmove o istoriji srednje Azije. Podvrgnute analizi DNK, tarimske mumije su pokazale, na podjednako nezadovoljstvo i ujugurskih i kineskih nacionalista, da prvi žitelji gradova u Tarimskoj kotlini nisu bili ni Turkijci ni Kinezi.² Testiranja koja se sprovode od 2008.

godine potvrđuju, umesto toga, srodnost DNK tog stanovništva s DNK današnjih Evropljana, dok će doseljenici s Bliskog istoka i severa Indije stići kasnije i izmešati se s tim starosedelačkim življem. Mumije s mongolskim fizičkim obeležjima potiču tek s kraja prvog milenijuma pre nove ere. Ova naučna otkrića ne pružaju mnogo oslonca ni kineskim ni ujgurskim nacionalistima koji tragaju za opravdanjem da bi položili prava na Sindang, ili Ujgurstan, kao na svoju postojbinu.³ Umesto toga, ona potvrđuju da su rukopisi i mumije koje je otkrio Stejn zauvek izmenili naša znanja o indoevropskim jezicima i korenima nomada iz evroazijskih stepa.

Ser Aurel Stejn je bio otelovljenje viktorijanskog učenog čoveka, džentlmena i nepokolebljivog neženje, koga je uvek pratio verni pas, a svi ti četvoroonožni ljubimci nosili su, jedan za drugim, ime Daš.⁴ Rodio se, međutim, u Budimpešti 1862. godine, u uspešnoj jevrejskoj porodici, ali su brat i on kršteni u luteranskoj veri i pohađali su klasičnu gimnaziju, ovladavši latinskim, grčkim, francuskim i engleskim jezikom. Aurel je zatim doktorirao sanskrt i persijski u Tbingenu 1883. Naredne godine je otputovao da nastavi studije u Engleskoj. Tri godine kasnije ga je indolog Rudolf Hoernle, s kojim se upoznao na jednoj konferenciji u Beču, ubedio da pođe na put u Indiju. Između 1888. i 1899. Stejn je obavljao dužnost rektora Orijentalnog koledža u Lahoreu. Čitavog života je sa strašću čitao i prevodio persijske i sanskrske tekstove, brižljivo vodio putopisne beleške i obimnu prepisku s kolegama i porodicom i objavio obilje radova o antikvitetima iz srednje Azije. Putopis švedskog istraživača Svena Hedina objavljen 1898. godine nadahnua je Stejna da se i sam zaputi njegovim tragom kroz srednju Aziju.⁵ Ser Aurel je obasipan priznanjima za svoj izuzetni doprinos i nagrađen je britanskim državljanstvom i viteškom titulom, ali on nije bio prvi koji je obavljao iskopavanja u potrazi za izgubljenim gradovima u Tarimskoj kotlini. Zahvalnost je dugovao ne samo Svenu Hedinu, koji je kartografisao srednju Aziju nego

i Hedinovom mentoru, nemačkom arheologu Ferdinandu fon Rihthofenu, koji je skovao naziv Put svile (*Seidenstraße*), a bio je i stric slavnog letačkog asa iz Prvog svetskog rata Manfreda fon Rihthofena, poznatog i pod nadimkom Crveni Baron.⁶ Ser Aurel je, međutim, postao najčuveniji, jer je pobudio maštu svojih čitalaca širom Britanije, Evrope i Severne Amerike otkrivajući im zaboravljeni svet Puta svile.

Za vreme svoje druge ekspedicije, 1907. godine, Aurel Stejn je radio na iskopavanjima budističkog svetilišta u pećinama Mogao, ili Hiljadu Budinih pećina, kompleks od četrdeset devadeset dva pećinska hrama jugozapadno od nekada utvrđenog kineskog grada Dunhuanga. Dunhuang se nalazi na istočnom kraju uzanog zelenog koridora Heki ili Gansu, s čije se severne strane proteže pustinja Gobi, a s južne uzdiže Tibetska visoravan. Svi karavani koji su išli ka Kini ili dolazili iz nje prolazili su kroz Dunhuang. Zahvalni trgovci davali su između IV i XIV veka novac za hramove u pećinama Mogao. Unutar kompleksa nalazila se i ogromna riznica dokumenata na palminom papiru, drvenih stolova i kineske hartije. Stejn je ponudio sredstva da se pećine restauriraju, a zauzvrat je ubedio monaha Vang Juanlua, koji je pećine pronašao i sam se naimenovao za njihovog staratelja, da mu dozvoli da odnese četrdeset hiljada dokumenata, koji danas krasi srednjoazijsku zbirku Britanskog muzeja.⁷ Stejn je Vang Juanluu natuknuo da je veliki poštovalac budističkog monaha Sjuencanga i da je sam čak možda reinkarnacija kineskog hodočasnika iz VII veka, koji je opisao svoje putovanjem Putem svile do Indije. Stejn je položaj izgubljenih karavanskih gradova zaista utvrdio služeći se Sjuencangovim putopisom. Sledili su ga francuski, japanski, ruski i kineski naučnici. Među dokumentima koja je Stejn izneo iz pećina bili su i fragmenti na dotad nepoznatom jeziku, zapisani adaptiranim bramijem (najvažnijim slogovnim pismom korišćenim u severnoj Indiji). Utvrđeno je da je taj novi jezik, koji su dešifrovali nemački filolozi Emil Zig i Vilhelm Zigling 1908. godine, toharski.⁸